

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

ՀՈԳԵԼՈՅՍ Տ. ԲԱԲԳԵՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

(ԹՈՒՍԱԿԱՆՆԵՐ ՇԻ ՆՕԹՍՐ)

Բայրը իր գրութիւնները, խմբագրական կամ ոչ, ստորագրուած կամ անստորագիր, զորս սփռած է երկամեայ լոյսին բոլոր թիւերուն մէջ, զինքը կը մատենէ բնականօրէն, ոչ միայն արտայայտուելու իր ինքնատպօթեամբը, որ երբեմն խորխորականի մօտեցող համարձակութիւնն է, այլ մանաւանդ իր խորհածը կամ ըսելիքը միշտ փոքր ի շատէ պատճառաբանուած կերպով ու ընդլայնօրէն ներկայացնելու այն իղձովը, որ իր խմացականութեան ամենէն բնորոշ գիծերէն մին է. այնպէս որ իր բոլոր յօդուածները, մեծ կամ փոքր, յաջողած կամ ոչ, ուսումնասիրութեան մը կը ձգտին. կը զգաւ թէ չուզեր բան մը հասարակօրէն ըսած ըլլալ ու անցնիլ. ու կը զգաս նոյն ատեն թէ աստիկ զուն ուրեք ճիշդ մը, բերում մըն է ընդհանրապէս իր մէջ:

Ընդհը նախապէս թէ լոյսի եկեղեցագիտական նկարագիրը իր շատ սիրելի կանխամտածումն էր եղած. ասոր է արդարեւ որ կ'երթան միշտ նախ իր միտքն ու զրիչը անոր մէջ: Ու իր մտածումը կ'ուզուի ատոր՝ ոչ միայն ազգային այլ նաեւ ընդհանրորէն եկեղեցւոյ անկիւնէն նայած ատեն: Սրբ կը զրէ Դաւանաբանական միութիւն եւրոպայի քրիստոնէական եկեղեցիներուն մէջ՝ վերնագրուած յօդուածը, ուր կ'ըսէ թէ վարչական զգացումներ, գերազանցութեան տենչիւր են որ աստուածաբանական ատկութիւն գայացուցած են եկեղեցիներուն միջև, որոնք աւետարանական հաւատքի պարզութեան տեսակէտով մի են էապէս, երբ օրինքօրէն եկեղեցիները տիրազօրեցած երկու յօդուածներուն մէջ փափկութիւնս բայց յաջողապէս կ'ընդդիմաբանէ ականաւոր չ. Տիւղէնի մէկ նկատողութեանը Հայ Եկեղեցւոյ դաւանական ուղղափառութեան մասին՝ յատկապէս Բնութեանց ծաղրոյն մէջ, հակառակ որ նիւթը աստուածաբանական բնոյթի մ'ունի իսկապէս, ինք անոր կը մօտենայ եկեղեցագիտութեան ճամբով. զի հարցը կը նկատէ ծնունդ ոչ

այնքան քրիստոնէական բնազանցութեան մտածողութեան, որքան եկեղեցական մտայնութեանց:

Անցնելով ազգային եկեղեցագիտական տեսակէտով իր գրածներուն, անոնց մէջ ամենէն արժէքաւորն է ապահովաբար տաւան հինգ յօդուածներու շարքը, որ կրօնագիտական ուսումնասիրութեան թէ՛ իսկ օգտը մըն նկատուի: Վարդապետութեան աստիճանները Հայ Եկեղեցւոյ մէջ՝ նիւթին վրայ, հապճեպով գրուած, դարձեալ զուրկ է կարեւորութենէ, ուսուցչական և քարոզչական այդ աստիճանին և պատիւին պատրաստութեան, տուչութեան, իրաւանքի և պարտուց մասին պարունակած պատմական տեղեկութիւններովը և գիտական տեսութիւններովը, առաջնորդողով Միութեան Դոշի կանոններէն, Տաթևու և Սիւնիաց զարոյններու ըմբռնմանէն և ձեռնարկութեան Մաշտոցի ընթերցումներու, խրատներու եւ արարողականաց խորհուրդէն: Մասնաւորաբար արտաբնէ հն մեր կրօնական անցեալին մէջ վարդապետական իշխանութեան այն շրջանը շինուած են երկայնիս այդ իշխանութեան մասին յայտնած անտարբերութեան նկատմամբ ըրած իր խորհրդածութիւնները: Կը զրէ այս հարցին վրայ՝ վարդապետական արժանեաց տիրացած հազեւորականի մը գիտութեամբ և գիտակցութեամբ:

Ճարտեղ ձոն և Բարսեղ Մաշկեղոցին յօդուածը եկեղեցագիտական նոթ մըն է լոկ, ուր կ'անդադառնայ Մարկոսի աւետարանին մասին ԺԻ. դարուն գրուած մեկնութեան հեղինակ Մաշկեղոցին համառոտութեան պատճառաւ է. դարու ձոնին հետ շփոթող սխալին վրայ. անդադարձում՝ որ առելի մը կ'ըլլայ իրեն, խօսելու այս մատենագիրին գրական եւ նոյն իսկ ազգագրական արժէքներուն վրայ, նոյն ատեն ճաշակ մը տալով անոր գործին, աշխարհաբարձուած:

Վոյտոյի գերը մեր գաղափարականութեան մէջն, եւ Նալեան եւ Նարեկացի, ԺԲ.

մայիսարհական լայնախոհություն մը, որ ամեն տեղ ի վերջոյ յանգած է կոծակաւ անտարբերութեան, յետոյ՝ մեր մտաւորական եւ գաղութական կրթութեան մէջ զանազան արտաքին ազդեցութիւններ չեղուքացնելու մասին անփութութիւնը եւ միջոցներու չգոյութիւնը, ապա՝ մեր եկեղեցական պաշտամունքին ինչ ինչ կողմերով ալեւս անյարմար ըլլալը մեր ժողովուրդին ներկայ կենցաղական դրութեան, եւ վերջապէս Քահանայական խնդիրը, որուն նուիրած է արդէն ընդարձակ խմբագրական մը Լոյսի չորրորդ թիւին մէջ։

Իբրեւ դարձան այս ամէնուն, այսինքն տալիքնեւ համար ժողովուրդը իր եկեղեցիին՝ նոր յողանձարաբերով մը կ'առաջադէմ նախ պաշտամունքի լեզուն հասկնալի դարձնել, ու, զարմանալի՝ արդարեւ, այդպէս ըսելով կը հասկնայ զբաւար ընթերցումները յստակ, ոգելից եւ հասկնողի գիտակցութեամբ ընել։ Երկրորդ՝ բնաւ խօսուն եւ կենդանի գարձնել, զայն զնելով ժողովուրդին հոգեկան կարիքներուն համապատասխան վիճակի մը մէջ։ Երրորդ՝ եկեղեցական երաժշտութիւնը նորոգել եւ կանոնաւորել ազգային ճաշակի եւ քրիստոնէական ոգւոց համեմատ բարեկարգելով եւ ձայնագրական գիտութիւնը ընդհանրացնելով։ չորրորդ՝ հոգ ասանելով որ կրօնական արուեստը, զոր օր. եկեղեցական նկարչութիւնը եւ ճարտարապետութիւնը խօսին հաւատացեալներու թէ՛ կրօնական եւ թէ՛ գեղագիտական զգուցմանը ուն. և վերջապէս վերցնել այն անպատեհութիւնները (եկեղեցւոյ մէջ խօսիլ, եկեղեցւոյ մէջ արգելեցուածք ունենալ, անկաւ չլրարեւել, և յետոյ եկեղեցւոյ մասին քանի եւ զրոյով խօսիլ ի դէպս և յանգէպս) որոնք կը նուազեցնեն անոր պատկառանքը։

Այս հարցերու նկատմամբ ատեն Բարգէն, բուն իր գերին մէջ, կ'արտայայտուի համոզումով ու հոգեւով։ Այժմ մանաւանդ, եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան հարցին առթիւ, կարելի է մէկէ շատ աւելի թելադրական կէտեր գտնել իր նկատողութեանց մէջ։ Այս վերջին տեսակէտով մասնաւորաբար կ'ենտաքերթական չեն «Փոփոխութիւններ ձայն եկեղեցւոյ մէջ» հրկու յօդուածները, որոնց մէջ կը խօսի մասնաւորաբար Գ. Պոյի եւ չափով մնալ զաւանդներու եւ կեղեցիներու կահաւորումին մասին, ցոյց տալով թէ ինչպէս մեր սրբազան ճարտարապետութեան, երաժշտութեան, նկարչութեան պէս, եկեղեցական զգեստները,

ներքին կահուկազմածին ձեւը, բարեպաշտական իրերը, զոր օր. մոմը, որ առաջ մեղարամ մէջ միայն, զարմանալի կերպով փոփոխութեան ենթարկուած են ժամանակին հետ, տեղի տալով աշխարհիկ՝ երբեմն նոյն իսկ շուկայիկ ճաշակներու, և այդ միմիայն եկեղեցական իշխանութեան կողմէ հակադէմ լինելով մը չգոյութեան պատճառաւ, որ արդէն բացատրութեան անկարօտ կարգ մը անզանցառելի պատճառներու, զոր օրինակ, թէ՛ ալքերու և թէ՛ կլիններու հազուատին նորակերպութեան եւ թէ՛ եկեղեցւոյ մէջ կապերեղէն փոփոխութեան տեղ նստաւորանի հաստատման եւ այլն հետեւանքով ինքնին յառաջ եկած են աղօթելու կերպի և պաշտամունքային այլ տարբերութիւններ, եկեղեցւոյ արեւելեան նկարագիրը այլայլ լինելու աստիճան։ Բայց այս ամէնը կը դիտէքննադատի ողջմտութեամբ լով. այդ փոփոխութեանց մէկ մասին անարդար և անպէտ լինելը զգացնելով հանդերձ, ուրիշներուն կարեւոր եւ անտեղիտար լինելը զգացնելով։ Իր դիտումն այն է միայն թէ ինչ որ կրնայ և պէտք է փոխուի՝ փոխուի ոչ թէ դիպուածով կամ քմահաճոյքով, լուսարարի՝ թապականի՝ ուխտաւորի կամ նոյն իսկ եկեղեցականի փափաքին վրայ կամ կամէնութեամբ, այլ իշխանութեան կողմէ և կանոններու համեմատ։ Ու անիւկա աւելի քան արդար է անտարակոյս։

Այլիք ճահանաներու վերամուսնութեան մասին իր դարձը լուրջ հոգեւորականի մը շատ զուսպ արտայայտութիւնն է. իր համոզումն այն որ այդպիսիները կարենան վերադառնալ ընտանեկան կեանք կազմել, բայց եկեղեցական կանոններու բացորոշ ընդդիմութիւնը եւ ժամանակին կլինելոյ համոզիկոսին, Սրուսաղէմի պատրիարքին և մանաւանդ Օրմանեանի մաղխարական միութեան գրին ճնշողին տակ զայլարմունք միայն պարգելէ վերջ, իր գրելը ուր ուրեմն կը խաղաղի դժուարութիւններէն ալ բարի արգիւնքներ զուր բերելու խրատականներու մէջ։ Դիտելի է սակայն որ, երբ Կիլիկիոյ Սահակ Սեփողիկոս, հակառակ ընդհանրական հայրապետ Գէորգ Ե.ի կողմէ այդ մասին արտոնած թոյլտուութեան, Կիլիկիոյ իր թեմին մէջ միշտ պահեց այլիք ճահաններու վերամուսնութեան արգելքը, ինքը յետոյ Կիլիկիոյ Սեփողիկոց դառնալէն ետքն ալ չգործեց այդ ուղղութեամբ իւրն դիւրնել։

Երկամայ Լոյսին մէջ Բարգէնի մնացեալ յօդուածներուն մէջ կան որ մասեր

նադրական են, ինչպէս Սահակ-Մեսրոպի տօնին առթիւ դրածը, ուր համաօտանակի բայց շատ ճիշտ գատումներով կ'ապացուցանէ թէ ո՛րչափ անկայուն պիտի մնար Հայութիւնն մէջ Լուսաւորել գործը, եթէ երկու անձան հետքերը կրցած չլլային ազգայնայնիւ ստելու։ Կան որ գրական են պարզապէս, ինչպէս Վեբ աշխարհաբարբ Վերնագրին տակ գրածը, որուն մէջ կը չնշտէ մեր արդի գրական լիզուն դասական հայերիննէն եւ գահաւորարարունիւնէն առնուելիք տարբերով ճոխացնելու հարկին վրայ։

Ասոնցմէ դուրս, մնացեալ բոլոր յօդուածները քաղաքներ են կամ կրօնախօսական գրութիւններ։ Ասոնց կարգին կը զընենք նաեւ «Աւագ շարթու առթիւ», Ջառիկներ, Աւագ Հինգշաբթի եւ իր շուրջը յղուած խնդիրները, եւ «Առաջվերացի տօնին առթիւ»-ը, որոնք թէև տօնապատական ընդլայնումներ են, հայկական եւ եւրոպական անկուններէ դիտուած, բայց ունին նաեւ կրօնական խորք։ Թէ՛ քաղաքներուն եւ թէ՛ կրօնախօսական գրութիւններուն մէջ, որոնց ամենէն գեղեցիկներն են «Իմանալին թարգմարը», «Քրիստոսի յարութիւնը», «Քրիստոսի փրկագործութեան արդիւնքը», «Բարձր կեանքը», նոյն ինքն է որ տեսանք իր «Քարոզիչներու հատորին մէջ»։ Թերեւս յաճախ անարուեստ, բայց յաճախ աւելի խոր, քրիստոնէական բարձր ճշմարտութիւնները ժողովրդական դարձնելու բացորոշ ճիգէ մը միշտ տարուած։

Շատ աւելի հետաքրքրական կրնանք նկատել, ինչպէս կ'սկսեալիէնք Սիոնի նախարդ թիւի մեր յօդուածով, «Լոյսի լուսաբանութիւնները»։ Այս հարց-պատասխանները, ըստ մեզ, ամենէն աւելի այն կը նշանակին թէ Լոյս կրցած է կրօնական եւ եկեղեցական հարցերու շուրջ բաւական արթնամտութիւն ստեղծել։ Ասոր ապացոյց է մասնաւորաբար այն պարագան որ Լոյսի երկրորդ տարին (1906) մէջ շատ աւելի են դրած հարցումները, որոնց մէջ գրեթէ չկան անկարեւոր նկատուելիքներ։ Իրանիլ է նոյն ատեն որ իմբազրութիւնը լրջօրէն կը գիմաւորէ ժողովրդային այդ շահագրգռութիւնը եւ խնամք կը դնէ անոնց տրուելիք պատասխաններուն մէջ, երբեմն գիմելով նոյն իսկ աւելի բարձր հեղինակութեան, այսպէս, Փճնասեւր (Օրմանեան Ս.) է որ տոմարական հարցումի մը եւ հիւզահամարի եւ խոստովանանքի վերաբերեալ խնդիրներու, եւ ճանաչանալի վերաբերեալ փոփոխութեան հարցումի մը՝ կը պատ-

ասխանէ այնքան յոտակ եւ հատուկ բերպով, որ զինքը միայն կը ստորագէտ։ Բարբ զէնի տուած պատասխաններն ալ պէտքէ ընդունել թէ ամէնքն ալ հրահանգալից են, կամ եկեղեցական կանոններու վրայ հիմնուած ըլլալով եւ կամ ուղիղ դատումով պատճառարանուած։ «Մատուցի վերայ» գրածը եկեղեցական բանասիրութեան խիտ էջ մըն է։ Կանոնագրական հմտութիւն կը ցուցնեն ամուսնական եւ ընտանեկան հարցումներու առթիւ պատասխանուածները։ Իսկ բոլոր միւսները կը պարունակեն զոհացուցիչ եւ օգտակար տեղեկութիւններ եւ հասարակ իրենց եկեղեցին սիրելի եւ կրօնարարայական զգացումներով երկիւզած հոգիներու համար։

Բարբէնեան Լոյսը, թէեւ երկու տարի միայն (1905-1906), ինչպէս եղած էր խմբագրին եւ հրատարակչին առաջադրութիւնը, շարունակուելէն վերջ կը դադրէ ընդ միշտ, հարկ է ըսել սակայն թէ իր գոյութիւնը առուպի անցք մը չէ եղած մեր ժամանակակից կրօնական գրականութեան մէջ։ Անոր երկու հատորները, իւրաքանչիւրը 52 թիւերու անխափան շարք մը, ցարկ կը պահեն եւ պիտի երկար առեն չկորսնցան իրենց արժէքը կրօնական եւ եկեղեցագրական պարագումներով ըզրազող որ եւ է անձի եւ նոյն իսկ մտաւորականաց համար։ Շահեկան է ան իբրեւ չափով մը գէթ ցոլարանը այն ոգիին, կրօնի եկեղեցւոյ եւ ազգային բարոյականութեան շունչովը շաղուած այն ոգիին, որով Թուրքիոյ Հայութիւնը, Օրմանեանի պատրիարքութեան այն ատեն այնքան մղձկուող զգացումով օրերուն կրցաւ վերջապէս իր ինքնութիւնը քաշքշել կրթական եւ եկեղեցական ֆանդերու մէջէն, այսպիսի գրականութեան մը մէջ գտնելով ոչ սակաւ միջնորդութիւն։ Անոնք որ մօտէն եւ անձամբ ճանչցած են անոր խմբագիրը, ողբացեալ վեհը, եկեղեցագրական էջերու այս հաւաքումին մէջ պիտի գտնեն իրապէս վերջին իր հմտութեամբ, իր նախանձախնքները իր հմտութեամբ, իր ժողովրդանուէր եռանդովը, իր անխնայ գրողի եւ խօսողի եւ անկեղծ ու անվերապահ, բայց նաեւ ստեղծող սրտի այն տրպարովը, որ ինքը եղաւ։

(Շարունակելի)

(12)

Գ.